

MÁK Ferenc

Vajdasági Magyar Művelődési Intézet
Zenta
makferenc@yahoo.com

„A LEGSZEBB MAGYAR TÖRTÉNELMI KORSZAK TANÚJA ÉS RÉSZTVEVŐJE VOLT”

Margalits Ede (1849–1940)

“He was a witness and participant of the best Hungarian era”

Ede Margalits (1849–1940)

„Bio je svedok i učesnik najlepšeg razdoblja mađarske istorije”

Ede Margalič (1849–1940)

Margalits Ede főgimnáziumi tanár, jeles történetíró egyike azon bácskai tudósoknak, aki az országos tudományos körökben is nagy tekintélyt vívott ki magának. Pályája elején a bajai, majd a zombori főgimnáziumban volt az irodalom tanára, ekkoriban a vármegye központjában aktív közéleti szerepet is vállalt. 1891-ben azonban kinevezték a budapesti horvát internátus igazgatójává, 1895-ben pedig a budapesti egyetemen a horvát nyelv és irodalom rendkívüli tanára lett. Ekkor bízta meg a Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága az 1850 és 1899 közötti fél évszázad során Horvátországban megjelent történelmi munkák kivonatos bemutatásával. Így született meg 1900-ban és 1902-ben a *Horvát történelmi repertórium* két hatalmas kötete. A világháború idején, 1918-ban még megjelenhetett a *Szerb történelmi repertórium* első kötete, a második kötet kiadására azonban már nem került sor. Bizonyára a zágrábi születésén túl, a zombori íróársak, Radics György és Dömötör Pál példáján föllelkesülve fordult az érdeklődése a délszláv hősi énekek felé. Már a budapesti szláv tanszék tanáraként a horvát Ivan Mažuranić *Csengics Szmail Aga halála* (1896) című „költői elbeszélésének” magyar tolmácsolásával ajándékozta meg az olvasóit. Még ugyanabban az esztendőben *Márk királyfi* címmel tanulmányt írt a XIV. és XV. századi délszláv népballadákról, majd a *Katholikus Szemlében* a délszláv népballadákról közölt egy összefoglaló értekezést, 1899-ben azután megjelent *A rigómezei ütközet* című fordítása is.

1914-ben, nyugdíjba vonulásakor otthagyta a lármas fővárost és hazaköltözött Zomborba, ahol szinte elfeledve halt meg 1940-ben.

Kulcsszavak: XIX. századi magyar irodalom, irodalmi intézmények, a budapesti szláv tanszék, magyar–szerb irodalmi kapcsolatok.

Elképesztően hosszú, termékeny és gazdag életpályát futott be Margalits Ede a szláv nyelvek, a latin, a történelem és a magyar irodalom tanára, a XIX. század kilencvenes éveiben ő még Gyulai Pál és Jókai Mór társaságában tűnődött a haza sorsa fölött, a trianoni összeomlást követően nyugdíjas éveit azonban már a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz csatolt Zomborban, teljes visszavonultságban töltötte, s otthonában gyakori vendége volt a pályakezdő Herceg János is. „A legszebb magyar történelmi korszak tanúja és résztvevője” volt, állapította meg halála alkalmával az egykori látogatója, aki a *Kalanyá*ban búcsúzott a matuzsálemi kort megélt tudós tanártól (Herceg 1940, 298).

A horvát származású Margalits Ede a szabadságharc idején, 1849. március 17-én született Zágrábban, s lett tudományos pályája során az egyik legnagyobb magyar szlavista. Egyetemi tanulmányait Bécsben és Párizsban végezte, hazatérését követően, 1870-ben a bajai állami tanítóképzőben a szláv nyelvek tanára lett, 1871-től azonban a bajai főgimnáziumban már a magyar irodalmat is tanította, közben 1875-ben a budapesti egyetemen megszerezte bölcsletdoktori oklevelét is. Néhány évvel később, 1879-ben a zombori állami főgimnázium latin, görög és történelem szakos tanárává nevezték ki, ahol Radics György halála után 1886. április 17-én kelt kinevezéssel, egészen 1891-ben történt budapesti meghívásáig az intézmény igazgatói posztját is betöltötte. „Pályám legszebb emlékei a népoktatáshoz fűznek” – írta 1883-ban a *Bácskában* közölt *A tanítói takarékpénztárakról* című cikkében, miközben a tanítói életpálya biztosításának kérdésével foglalkozott (Margalits 1884, 141). Pályája azonban ennél lényegesen több és gazdagabb, hisz oktató-nevelői munkája mellett közéleti szerepet is vállalt, tudományos munkásságának eredményeit pedig a magyar–horvát és a magyar–szerb kapcsolattörténet is mindmáig számon tartja. Egyik legkövetkezetesebb szószólója volt „a megyében szeretni a hazát” programnak, ezért zombori éveitől kezdve részt vett a Bács-Bodrog vármegyei Történelmi Társulat létrehozásában, programjának kidolgozásában, mi több, 1883 és 1886 között annak titkári szerepét is betöltötte. 1891-ben a budapesti horvát internátus igazgatója, 1895-ben a budapesti egyetemen a horvát nyelv és irodalom tanára lett, 1899 szeptemberében pedig kinevezték a budapesti egyetem rendes tanárává. Ilyen minőségében volt meghatározó alakja a magyar–horvát és a magyar–szerb irodalmi és kulturális kapcsolatoknak, méltán írta róla Herceg János: egész élete során a magyar politikai életben a két

kisebbségi nép érdekeit képviselte; „a szerbek és horvátok kulturális igényeit ő közvetítette a magyar kormánynál, és hivatásában sohasem volt megalkuvó”. Számtalan szerb iskolát, így az újvidéki gimnáziumot is az ő határozott föllépése nyomán építették fel, Szerbia királya ezért a Szent Száva-renddel tüntette ki. „Makacsul hitt abban, hogy a magyar nép és a nemzetiségek között sikerül megteremteni a békét és az összhangot, noha iskoláiban mind erősebb lett a pánszláv mozgalom” (Herceg 1940, 296–297). Majd így folytatta méltatását, melyben Herceg János a XIX. század bölcs gondolkodójától búcsúzott:

Derülátó volt és bízott a monarchiában, mint minden konzervatív magyar tudós, aki előtt ismeretlen a forradalmi átalakulás. Amikor aztán a háború befejezése után a titkos szervezők közjogi méltóságokba kerültek és elfeledkeztek a türelem és megértés viszonzásáról, dr. Margalits Ede nem tehetett egyebet, mint visszavonult. Ha vállalta is a kisebbségi életet, a küzdelemben már nem akart részt venni. *Munkájával ő azt a másik világot szolgált, amely a kiegyezés szellemében élt Deák Ferencről a világháborúig.* Változott viszonyok között, amikor nem a szereplők változtak, hanem csak a sorrend és neki egykori gyámolítottjaival kellett volna szembefordulnia, küzdelem helyett bölcsen a csendes magányt választotta (A kiemelés tőlem – M. F.) (Herceg 1940, 297).

Margalits Ede első műve, a *Párhuzam Vörösmarty és Arany mint eposköltők között* című dolgozata huszonhat éves korában, 1875-ben Baján, főgimnáziumi tanársága idején jelent meg, melyet tankönyvpótló irodalom gyanánt a diákjainak szánt. Benne a halhatatlan Vörösmarty Mihálynak és a koszorús Arany Jánosnak – akik nem egy remekkel gazdagították eposzirodalmunkat – örök értékű műveit, a *Zalán futása*, a *Cserhalom* és *Eger*, valamint a *Toldi*, a *Toldi estéje* és a *Murány ostroma* című eposzait állította párhuzamba. Műelemzése és műértelmezése során esztétikai mércének a homéroszi eposzirodalom kapcsán Arisztotelész által megfogalmazott szempontokat tekintette érvényesnek, mondván: az Iliász megalkotója előtt az eposzirodalomnak még nem volt elmélete, ezért Homérosz járatlan utakra kényszerült, „teremtő lángelmével alkotott művében világító Pharosként irányt jelölt, a későbbi korok fiának merre kell haladnia”. Arisztotelész gondos elemzésnek vetette alá a teremtő görög lángelme költészetét, és *Poétikájában* összefoglalta mindazt, ami az eposz műfaját eredendően jellemezte és jellemzi azóta is. Évezredek múltán a világirodalomban könyvtárnyi irodalma keletkezett „a Homér után megjelent művek” vizsgálatának, Arisztotelész szempontjai azonban öröknek és maradandónak bizonyultak. A *Poétika* meghatározó elemeit műelemzése során maga is döntő

jelentőségűnek tekintette, ezért esztétikai véleményalkotásának szempontjai: I. az eposz egysége: a) a tárgy, b) a főhős, c) az idő és helyegység, végre d) a cél egysége; II. a mű teljessége, kerekdedsége, arányossága; III. az egészet indokoló jellemzések; IV. a tárgy érdekessége, nagyszerűsége és csodálatossága, és végül V. az „előadási módor és irány” jellegzetessége (Margalits 1875, 4–5).

A bajai főgimnáziumi tanár meghatározása szerint az eposz egy hatalmas kép, amely a múltból valamely nagyszerű esemény történetét varázsolja a szemünk elé, melyet a költő a kellő hatás kedvéért élénk színekkel elevenít meg. Ezen hatalmas freskón belül jutnak szerephez a poétikai elemek. Vörösmarty Mihály eposzi világa oly festői, oly emelkedett, s oly nyugodt méltóságú, hogy az méltán emeli őt a homéroszi magaslatokba. „Vörösmarty irányának sajátosságait a classicus epos kívánalmainak helyes felfogása eredményezte: a költő hivatottsága kivált abban nyilvánul, hogy tárgya természetét felismerve mindazt létesíteni tudta – ti. a klasszikus eposz poétikai elvárásait (M. F.) –, mit az megkíván.” Arany János eposzai azonban egészen más természetűek, a *Toldi*, a *Toldi estéje* és a *Murány ostroma* nem az antik költészet szabályai szerint készültek, nem „classicus hősköltevények”, hanem népies, regényes lovageposzok. Az ő költői modora szigorúan tárgyias és nyugodt, de „nem komoly fenségű s méltóságú, hanem inkább naiv, szívhez szóló, s gyakran népiesen humoros. [...] Népies szólás módjai meglepő híven tükrözik vissza a nép gondolkodás módját: ezek a népies hasonlatai azon csalódásba ejthetnek, hogy e műveket nem műköltő, hanem maga a nép alkotta. A természetet ily csalódásig híven utánozni a legnagyobb művészet” (Margalits 1875, 98). (Hozzáteszem: egyben a legmagasabb homéroszi erények egyike!) A filológiai részletek elemzése nyomán, sok-sok idézet kiemelésével kialakult párhuzam alapján Margalits Ede meglátása szerint Vörösmarty és Arany „modorának és irányának” különbözősége abban áll, hogy „Vörösmarty Mihály eposai a magyar nemzet számára vannak írva; Arany János [pedig] a nép és a nemzet számára írt!” (Margalits 1875, 103).

A főgimnáziumi irodalomtanár *Párhuzam Vörösmarty és Arany mint eposköltők között* című munkája a tárgyismeret, az irodalmi tájékozottság, a műelemzés és műértelmezés tekintetében kiváló alkotás, nyelve és előadása (irálya és modora) azonban – a katedra-közelségének terhével együtt – még a pályakezdő íróé.

Margalits Ede Bajáról Zomborba, a vármegye adminisztratív központjába kerülve, főgimnáziumi tanársága mellett nagy lendülettel vetette bele magát a közéletbe, s a korabeli zombori lapok egyik leglelkesebb publicistája lett. (Gyakorlott hírlapíróként 1884 júniusában a *Bácska* szerkesztőjének, Molnár

István Lajosnak a radegundi fürdőben történő gyógykezelése idején, annak távolléte alatt a lap szerkesztését rövid időre Margalits Ede vette át.) Nem volt a vármegye közéleti valóságában olyan esemény, amelyről jó publicistaként nem fogalmazta volna meg a maga – karakteresen konzervatív – véleményét. Meggyőződéssel vallotta, hogy a Széll Kálmán miniszterelnök vezette Szabadelvű Párt helyes irányba viszi Magyarországot, hogy az általa hirdetett munka és takarékoság elvszerű politikája az elmúlt évtizedben óriási haladást hozott Bácsmege számára is: anyagiak és szellemiek terén egyformán gyarapodott a nép, fejlődött az oktatás, korszerűsödött a gazdaság, és a közművelődés terén az intézmények sora tette országosan ismertté a vármegyét. Közéleti tevékenységéről számot adó írásait – beszélyeit és hírlapi cikkeit – 1884-ben *Három év után* című kötetében tette közzé. A maga korában meglepően széles látókörű, minden időszerű jelenségről a maga különvéleményét pregnánsan megfogalmazó hírlapíró így vallott saját, célravezető módszeréről: „Húsz év óta érdeklődéssel gyűjtöm minden irányban, e minden tekintetben fontos mege művelődési állapotait jelző adatokat, s így azon szerencsés helyzetben vagyok, hogy nemcsak mende-monda alapján, hanem számokkal szolgálhatok Bácsmege életfunkciójának minden irányú mozzanataira vonatkozólag” – írta az 1882-ben közölt *a Bácsmege és a kőútépítés* című írásában (Margalits 1884, 36). Tengernyi, pontosan meghivatkozott argumentum birtokában védte a vármegye és benne a vármegye lakosságának becsületét és jó hírét, és szónoki-előadói bravúrral megszerkesztett cikkeiben azonmód kiállt minden, a közösségét ért támadás, alaptalan vádaskodás és a rossz hírnév keltésének szándéka ellen, történjen az a fővárosi, vagy a helyi ellenzéki lapokban, esetleg az olykor túlfűtött indulatú újvidéki szerb újságokban. Az 1884-es képviselő-választási (elvtelen) csatározások alkalmával megfogalmazott *Válasz a Pesti Naplónak* című írásában úgy látta: Bácsmegeében korábban a politikai küzdelmekben az ellenzék soha nem játszott meghatározó szerepet, s ha olykor mégis lármásra sikeredett egy-egy ellenzéki kortes-fellépés, az a közszereplésre vágó, kicsinyes egyéni ambícióknak volt tulajdonítható. Most azonban a függetlenségpárti Apponyi Albert és Szilágyi Dezső mérsékeltnek nem mondható kortes-beszédeikben

oly szikrákat szórtak a nép szalmatüzű elemei közé, a melyeknek hatásai most még kiszámíthatatlanok. [...] Meglehet, hogy majd beteljesedik rajtuk, hogy aki szelet vet, vihart fog aratni, de az biztos, hogy megyei közállapotainkba hosszú időre oly zavart hoztak, melynek a falusi jegyzőtől a főispánig mindenki, de leginkább a közigazgatás meg fogja sínyleni eredményeit. Elcseppentették a társadalmi szocializmus olajcseppjét – bűze sokáig fog megérezni megyei közállapotainkon (Margalits 1884, 45–46).

Margalits Ede nem kevesebbet vetett az ellenzéki politikusok szemére, mint-hogy békétlenséget hoztak a lakosság életébe, fellépésükkel a hivatalnak azt a korábban kikezdzhetetlen tekintélyét rombolták, amely a közrendnek és a fejlődésnek mindeddig a záloga volt. „A szabadelvű párt tíz év alatt felvirágoztatta megyénket, előbbre vitte hazánkat, ez tartotta tőlünk távol, és fogja is tartani azokat a bubusokat, a socializmust és agrarizmust, a melyekkel a furfangos ellenzék az egész országban a legerősebben támadta meg megyénket” – írta ugyanakkor a *Szózat a megye lakosságához* című cikkében (Margalits 1884, 101). Meggyőződése volt, hogy – nemzetiségi területen – jóra való népünket csak a törvény tisztelete tarthatja rendben és békességben, s ezt felelőtlen lázítással bűn kockára tenni.

Margalits Ede közéleti szerepvállalása és tudományos működése során a Délvidék legföltettebb, és éppen ezért minden körülmények közepette megtartandó értékének a magyarság és a nemzetiségek közötti béke megőrzését, ápolását és elmélyítését tekintette. Ebben a vonatkozásban méltatta Tisza Kálmán nemzetiségi politikáját, aki határozottan szembeszállt a dr. Miletics Szvetozár képviselte radikalizmussal, és a „szerb nemzetiségi chauvinizmussal” szemben a mérsékelt politikai köröket tekintette mérvadó erőknél, aminek következtében a „begyökerezett nemzetiségi érzelmi politikában” is változás remélhető (Margalits 1884, 186–187). Ennek a véleményének adott hangot két évvel korábban, az 1882-ben közölt *A bácskai kultúrkérdésről* című cikkében is, amikor hangsúlyozta:

A kormány minden tőle telhetőt megtett azon igazságos cél elérésére, hogy e hazának minden gyermeke édes anyjának nyelvét megértse; Magyarország a nemzetiségeket nem akarja saját nyelvüktől megfosztani vagy annak gyakorlásában gátolni, hanem saját érdekükben óhajtja, hogy a magyar nyelv megtanulására az újabb nemzedéknek alkalom nyújtassék, melynek nem tudása oly sok esetben hátrányos lenne reájuk nézve úgy a közpályán, mint a kereskedelem és ipar terén. Sajnos, hogy ezt sokan nem látják be, s a törvény ez intézkedésében sérelmet látnak (Margalits 1884, 28–29).

Lényegét tekintve Margalits Ede is ezt az ügyet szolgálta, amikor Budapesten – immár egyetemi tanárként – a magyar–szerb és a magyar–horvát történelmi és kulturális közeledésen fáradozott.

Margalits Ede azonban nemcsak a politika, az oktatás és a közművelődés terén szorgalmazta a megfontoltan haladás eszméjét, de szót emelt a gazdasági

élet terén tapasztalható, kellően át nem gondolt lépések ellen is. A *Bácsmege és a kőútépítés* (1882) című írásában elhamarkodottnak látta a vármegyei vasútépítést. Meggyőződése volt, hogy mindaddig ráfizetéses lesz a vasút működtetése, amíg nem történik meg az áruszállításra alkalmas közúti hálózat kiépítése. „Jobb lett volna, ha vasutaink lassabban épültek volna fel, s nem volt volna nagy kár, ha némely régen kiépült drága vicinális vasút csak most tervezetnék, ellenben igen jó lett volna, ha több csak most épülő és épült fővonal már régen funkcionálna, úgy nem vett volna annyi kereskedelmi cikk más útvonalat, és nem lettünk volna senki uszályhordozói” – írta a *Bácskában* megjelent cikkében (Margalits 1884, 34). S amikor egyéni meglátásának hangot adott, örömmel üdvözölte a vármegye sikeres közútépítési törekvéseit. Mint ahogyan a *Bácsmege és az iparkamarák rendezése* című írásának tanúsága szerint a vármegyei iparkamarák működésétől is a gazdasági közállapotaink javulását várta. Meggyőződése szerint a hivatal irányításával el kell érni, hogy mezőgazdasági áruinkat ne nyerstermék formájában vásárolja meg a külföld olcsó pénzért, mert akkor a messzi országokban feldolgozott termékeket Magyarországnak drága pénzért kell visszavásárolnia, ami óriási anyagi veszteséget jelent. Szükséges tehát a helyi ipar és a kereskedelem fejlesztése, mert az ország – és azon belül a vármegye – csak ily módon kerülheti el az elszegényedés lejtőjét, és maradhat versenyképes a Monarchia és a kontinens gazdasági rendszerében. Azért van szükség a bácsmegei iparkamarára, hogy a gazdasági érdekek képviselője „egy a helyszínén, a közvetlenség [...] előnyével bíró testület feladatává” tétessék (Margalits 1884, 163–164). Az átgondolatlanság miatt bírálta Margalits Ede *A járásosztás kérdése* (1884) című írásában az 1880-as években központilag szorgalmazott, de a végén a mezővárosok és falvak közösségének elszegényedését eredményező közlegelő-elkülönítési akciót is, rámutatva, hogy a járásosztás csak a községi nagyobb gazdáknak és az egyes helységek pénzesebb embereinek válhat a javára, a szélesebb rétegeket tömegesen fogja a nyomorba taszítani (Margalits 1884, 202).

Amikor Iványi István „érdemes történetbúvár” többszöri kezdeményezésére 1882. augusztus 22-én Schmausz Endre vármegyei alispán Czirfusz Ferenc megyei tanfelügyelő egyetértésével értekezletet tartatott egy bácsmegei történelmi társulat megalakítása érdekében, Margalits Ede újságcikkben üdvözölte a kezdeményezést. Bács-Bodrog megyében az elmúlt évtizedben sokkal több történt az anyagi haladás emelésére, mint a szellemi értékek gyarapítására – mutatott rá írása bevezető soraiban –, „sokkal több vagyonszerző részvénytársulat létesült, mint ahány szellemi célokért küzdő egyesület”, ami egyebek

íránt egyáltalán nem tekinthető rendkívüli helyzetnek, az lenne a meglepő, ha ez megfordítva történt volna.

Hazánk történelmi múltjának tüzetesebb felderítésére alakult az országos magyar történelmi társulat – írta cikke folytatásában –, de hogy az ország egyes vidékeiről részletesebb adatok birtokába juthassunk, amelyekből, mint sokszínű, apró kövecsekből, édes hazánk múltjának történelmi mozaik képe előállítható legyen: az egyes megyék, vidékek és városok szűkebb határok közt mozgó, de az egésznek haladását áldásosan előmozdító történelmi és régészeti társulatokat alakítottak (Margalits 1884, 57–58).

Számunkra példaként szolgál a Temesvárott működő Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Társulat, amely sikeres tevékenysége révén országos elismerést vívott ki magának. Sietni kell a vármegye múltjára vonatkozó, az ország egész területén elszórt források, a már különben is nagyon megfogyott okmány- és adat-készlet és a régiségek begyűjtésében, hogy azok alapján „vármegyénk múltját minden oldalról érdemlegesen feltüntethessük”, s ezzel mi is hozzájáruljunk „édes hazánk történelmi múltját híven feltüntető rajzának kiegészítéséhez” (Margalits 1884, 57–58). A történelmi társulat létrehozása mellett legalább olyan elodázhatatlan feladat a vármegyei történelmi múzeum megalakítása is, hogy a történelmi régiségek birtokában kellő módon értékeljük az elmúlt századok örökségét (Margalits 1884, 62).

Margalits Ede az 1883-ban megalakult Bács-Bodrog vármegyei Történelmi Társulat vezetésében – 1886-ig, gimnáziumi igazgatói kinevezéséig – titkári szerepet vállalt, és Iványi István, Dudás Gyula és Thim József mellett lelkesen támogatta Bács-Bodrog vármegye monográfiájának a megírását is. Méltán írta róla Muhi János a *Zombor történetében*, hogy az 1880-as években a fiatal gimnáziumi igazgató volt a haladás legfőbb szószólója a városban, „vállalta a mozgató erő népszerűtlen szerepét és rendkívül tevékenyen dolgozott” (Muhi 1944, 217). Magdalena Veselinović-Andelić Margalitsról írt tanulmányában ugyancsak kiemelte: zombori működése idején „szerteágazó kulturális és művelődési tevékenységet fejtett ki”, és társadalmi, gazdasági és a művelődési élet aktuális kérdéseit taglaló cikkeit Bács-Bodrog vármegye hivatalos hírlapjában, a *Bácskában* tette közzé (Veselinović-Andelić 1969, 64). S aki ilyen mélyen belelátott a vármegye gazdasági, társadalmi, politikai és művelődési életébe, bizvást elmondhatta: „Közállapotaink minden tekintetben nemcsak megnyugtatóak, hanem sok tekintetben éppen örvendetesek” (Margalits 1884, 41). És ezzel a véleményével az 1880-as években nem állt egyedül a vármegye oktatási és közművelődési életében.

Közéleti tevékenysége mellett Margalits Ede tudós tanári feladatainak is példásan eleget tett; 1881-ben jelent meg a főgimnázium értesítőjében a *Hósi eposzok meséi* című középiskolai tanulmánya, melyben az Ilias, az Odyssea, az Aeneis, a Nibelung, a Gerusalemme liberata, a Lusiados, valamint a Zrínyiász és a Zalán futása elemzése során az eposzi tárgy és szerkezet kellékeinek a bemutatására vállalkozott (Margalits 1881, 72). Tanulmánya középiskolai segédkönyvként még az évben Budapesten is megjelent. Hogy a zombori tanár a műelemzés követelményének mily magas fokon tett eleget, azt a klasszika-filológia tudományának nem kisebb alakja, mint Heinrich Gusztáv méltatta az *Egyetemes Philologiai Közlöny* 1882. évfolyamában, kiemelve: „Ilyen segédkönyv valóban jó szolgálatot tehet a poetikai oktatásnál és egyes epikai töredékek olvasásánál és magyarázatánál. [...] Margalits füzete megérdemli, hogy philologusaink figyelembe vegyék.” Annál is inkább, mert a jeles tudós szerint végső ideje, hogy megszűnjön a vég nélkül folytatott, haszontalan tankönyvgyártás, s a középiskolai oktatás áttérjen a szakirodalomban eddig teljesen hiányzó, de az elvárásoknak sokkal inkább megfelelő segédkönyvek alapos kidolgozásához (Heinrich 1882, 362–364).

1891-ben Margalits Ede Budapestre került, ahol a Horvát Internátus igazgatója lett. Jeszenszky Dezső, a főgimnázium történetírója azt is tudni vélte, hogy a tudós tanár már 1890 márciusában tízhavi szabadságot vett ki. „Ez alatt fegyelmi vizsgálatot indítottak ellene. A vizsgálat eredménye nem jutott ugyan a tanári kar tudomására, de alaposnak látszik a föltevés, hogy Margalits kérelme Budapestre való áthelyeztetése iránt és fegyelmi ügye közt oksági kapcsolat volt” (Jeszenszky 1896, 63). Hogy e krónikás megnyilatkozásban mennyi a történelmi valóság, ma már kideríthetetlen, annyi azonban bizonyos, hogy a fővárosban az egykori zombori latin, görög és történelem szakos tanár előtt a tudósi pálya újabb – előre be nem látható, de kellően motiváló – szakasza nyílt meg. Csáky Albin akkori vallási és közoktatásügyi miniszter 1894-ben a magyar országgyűlésben kezdeményezte a budapesti egyetemen a horvát nyelvi és irodalmi tanszék megalapítását, és ezzel párhuzamosan szükségesnek vélte Zágrábban is létrehozni a magyar nyelv és irodalom tanszékét, „mert csak egymás kölcsönös megértésével és megismerésével lehet elérni” a horvát és a magyar nép megbékélését (Veselinović-Andelić 1969, 67). (A tanulmány írója tudni vélte, hogy Margalits Ede hálából Csáky Albinnak ajánlotta a *Horvát–magyar és magyar–horvát zsebszótárát*.) A tanszék munkájában komolyan számítottak a zágrábi születésű Margalits Edére is, aki azután 1895-ben a horvát nyelv és irodalom rendkívüli, 1899-ben pedig rendes tanára lett, és ezt a tisztségét egészen 1914-ben bekövetkezett nyugdíjaztatásáig töltötte

be.¹ Ezekben az években fejtett ki legtermékenyebb történetírói, irodalomtörténeti és fordítói tevékenységet. A köztisztviselőt azonban még ennél is magasabbra emelte, egyetemi tanársága alatt ugyanis mindvégig a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium megbízottjaként az újvidéki szerb főgimnáziumban és a zombori szerb tanítóképző iskolában a felügyelői tisztséget is betöltötte.

A fővárosba költözésének évében, 1894-ben jelent meg a *Katolikus Szemlében* Margalits Ede *Páter Lukács a Sólyom, Szlavónia felszabadítója* című, ha nem is „székfoglaló”, de mindenképpen figyelemfelkeltő tanulmánya abból az alkalmából, hogy Szlavónia kétszáz évvel azelőtt, 1691-ben szabadult fel a török hódoltság alól. Az évforduló jegyében 1893. november 5-én Pozsegában a felszabadító hősnek – Lukácsnak, a Sólyomnak – leleplezték az emlékszobrát. A szlavóniai városban született ferences szerzetesnek a neve akkoriban Magyarországon teljesen ismeretlen volt, jó alkalom volt tehát az évforduló az események föllelevenítésére, ezért döntött a tudós a tanulmány megírása mellett.

A törökök a mohácsi vesztes csata után Szlavóniát is elfoglalták, s a helyi lakosságot uralmuk alá kényszerítették. A magyar királyi és a helyi hatalom hamarosan elhagyta a vidéket, csak a ferences rendi szerzetesek maradtak együtt a híveikkel, hogy azután a százötven éves török rabság ideje alatt Kapisztrán János rendtársuk szellemében a nép gyámolításáért végzett munkájuk révén „elévülhetetlen honfíui érdemeket” szerezzenek maguknak. Soraikból számtalan névtelen hős került ki, akik végül is elvezették a népet a hódoltság alóli fölszabadulásig. Nehéz és áldozatos küzdelmet hozott a másfél évszázad. A katolikus horvátokkal szemben

a gör. kel. szerbek a körülményekkel megalkudtak, számításból a török pártjára állottak, mert a külföldről segítséget nem várhattak; bennök a törökök sokkal inkább megbíztak, s határőreik zöme is belölök telt ki, ezért helyzetük sokkal kedvezőbb volt, mint a katolikus szlavonitáké – sokacok-, siákoké – s a szerbek inkább elnyomók, mint elnyomottak voltak (Margalits 1894, 5–6)

– írta a forrásokra hivatkozva Margalits Ede. A hódító török csapatokat Boszniából és Szerbiából Brankovics István pátriárka vezetésével sok ezer szerb követte,

¹ A pesti egyetemen a Szlav Tanszék 1849-ben alakult meg. Első vezetője, Ferencz József *Szláv nyelvek és irodalmak* címmel tartott előadásokat. A tudományos színvonalú oktatás és kutatás kezdete utódja, Asbóth Oszkár (1852–1920) nevéhez fűződik, aki európai színvonalon képzett szlavista volt. 1894-ben Margalits Ede vezetése alatt Horvát Nyelv és Irodalom Tanszék is alakult, amelynek vezetői Margalitsot követően Szegedy Rezső, majd Bajza József voltak. Bajza halálával, 1938-ban a tanszék megszűnt.

akik azután Pakrac, Vučerin és Verőce környéki határőrvidéken telepedtek le. A török udvar mindenkor támogatta az új birodalomhoz önként alkalmazkodó szerbeket, akik azután „1550–1650 között jobban üldözték és fosztogatták a katolikus szlavonitákat, mint maguk a törökök, s Körös és Varasd megyét is rendkívülien nyomorgatták”. Szlavónia népe azonban sohasem tudott a török-járomba beletörődni, örökösen lázadtak a rájuk telepedett hatalom ellen.

A földig letiport népben lelkipásztorai, a ferenczrendi atyák tartották a lelket; ha kellett és lehetett, a közeli felszabadulás reményével vigasztalták; ha tűrhetetlenek voltak az állapotok, föllázították a népet elnyomói ellen, fölkelésekkel, szabadságharczokat szerveztek, melyeknek gyakran ők maguk voltak a vezérei. Sehol nem volt annyi lázadás a török ellen, mint Szlavóniában (Margalits 1894, 10–11).

1658-tól a lázadások élére a későbbi népdalok és népmondák ünnepelt hőse, Imbrisimovics Lukács állott, aki bátor föllépése nyomán kiérdemelte a Súlyom és Szlavónia felszabadítója nevet. Lukács barát fölmérte, hogy népe a török igát pusztán a saját erejéből nem rázhatja le, ezért Zrínyi Miklósban, majd utóbb Zrínyi Péterben szövetségeseket keresett. A történelmi pillanat is kedvezett a tervének, 1683. szeptember 12-én Bécs alatt a keresztény seregek döntő csapást mértek a török hadakra, s ez kétségtelenül közelebb hozta a szabadság reményét Szlavónia lakosaihoz is. Az 1684 és 1688 között lezajlott felkelés végül meghozta a terület fölszabadulását. Margalits Ede tanulmánya utolsó bekezdésében így fogalmazta meg a korához szóló, politikailag erősen aktualizált üzenetét:

Magyarország és Horvátország nyolcszáz év óta örömben és bánatban, jó és balsorsban osztályosok voltak. A testvéri kapocs köztük egyszer rövid időre meglazult; a testvéreket és barátokat az ármány mulólag ellenségekké tette. Erre ma, csak mint rossz álomképre tekintünk vissza. És ha testvérek és barátok közt ma is van még egy kis félreértés, az egymás nem értéséből, és ha van még egy kis félreismerés, az egymás nem ismeréséből származik. Értsük meg egymást, és ismerjük meg egymást: akkor nem fogjuk azt keresni, ami elkülönít, hanem azt, ami egyesít! (Margalits 1894, 28).

A hivatkozásokban megjegyezte: ezen korrajzban felhasználtam Lopasics Radoszlav horvát történetíró *Dva hrvatska junaka* (1880) című munkájának adatait is. S hogy mennyire otthonosan mozgott ekkor már a horvát történetírásban, azt későbbi munkái ékesen bizonyítják.

Ettől kezdve a horvát és a szerb történelmi eseményekről készült tanulmányai és recenziói egymást követve jelentek meg a fővárosi tudományos lapokban: a *Zrínyi Péter és Frangepán Katalin* (1897) című dolgozata a *Katolikus Szemlében*, a *Zrínyi a költő eddig ismeretlen leveleiben* (1898) két horvát nyelven írt levél magyar fordítását közölte a *Századokban*, majd ugyanott Sztrukics Ferenc *Povjestničke crtice Kreševa i franjevačkoga samostana* című munkáját *Történeti vázlat Kreševőről és ennek Ferencz-rendi zárdájáról* (1899) címmel ismertette, ezt követően pedig Újvidéken a *Letopis Matice srpske* folyóiratban megjelent *Ustrojstvo c. kr. titelskog krajiškog šajkaškog bataljona za doba narodnog pokreta 1848–1849.* című tanulmányt *A titeli cs. kir. határőr szejka terület szervezete az 1848–1849-iki forradalomban* (1901) című írásában méltatta ugyancsak a *Századok* lapjain. Munkáját a történelmi társadalom nagy megelégedésére végezhette, hiszen eredményei alapján még ebben az évben *Szláv történeti szemle* címmel állandó rovatot kapott a *Századokban*, melyet azután nyolc éven át – egészen 1908-ig – lelkiismeretesen és precízen vezetett, méltatva és értékelve a kortárs horvát és szerb történetírók tudományos tevékenységét.

Úgy tűnik azonban, hogy az ekkoriban végre magára talált, erejét, lehetőségeit és képességeit felismerő történész-történetíró társadalom a tájékozódásnak még ezzel a lehetőségével sem elégedett meg, ezért a Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága megbízta Margalits Edét az 1850 és 1899 között Horvátországban megjelent összes történelmi munkák kivonatos bemutatásával. Így született meg 1900-ban és 1902-ben a *Horvát történelmi repertórium* két hatalmas kötete. Az első könyvhöz írt előszóban Margalits – történetírói hitvallásának megfogalmazása mellett – sajnálattal állapította meg, hogy Magyarország és Horvátország között – dacára a sok százados közjogi kapcsolatoknak – az elmúlt ötven év során egyre mélyülő szakadék keletkezett, a két nép érzelemben és szellemben úgyszólván teljesen elszakadt egymástól. Fél évszázada egyre kevésbé értjük, egyre kevésbé ismerjük egymást, és ez ellen határozottan tenni kell.

„Horvátország művészete, költészete, szépirodalma, tudományos irodalma, különösen történetírása nálunk teljesen *terra incognita*, a magyar is az Horvátországban. A közeledés, kölcsönös megértés és megismerés nemzetiségi politikájának sokszerű feladataiból egynek előmozdítását, a horvát költészet, művészet, tudományosság, történetírás megismertetését, hazafias és hivatásbeli kötelességemnek ismerem és igyekszem is annak megfelelni” – írta a Margalits a kötete bevezetőjében (Margalits 1900, III). Ilyen tudományos és érzelmi megfontolásból a magyar történész könyvében a Kukuljević-féle Archivum

(*Arhiv za povjesnicu jugoslovensku*) tizenkét kötetét s a Délszláv Akadémia munkálatainak (*Rad jugoslovenske akademije znanosti i umjetnosti*) további nyolcvannyolc kötetét (1867–1888) dolgozta fel regesztaszerű kivonatban. A szakma lelkesen fogadta a hiánypótló kiadványt:

Régen érzett szükség nálunk, hogy mindarról, a mit a történelmi kutatás, anyag-gyűjtés, kiadás és feldolgozás, egyszóval a történetírás terén a szláv irodalom termel, tájékoztatva legyünk; hogy különösen mindazt, a mi a lefolyt fél század alatt, amióta a latin nyelv közhasználatával felhagytunk, horvátul megjelent, hozzáférhetővé tegyük a magyar tudományosság számára; hogy a horvát történelem ismerete ne legyen zárt ajtó előttünk (Anonim 1900, 367)

– írta a *Századok* névtelen recenzense. Az 1902-ben megjelent második könyvével az átnézett és ismertetett történeti munkák száma 213 kötetre rúgott, s a bennük megjelent 1120 tanulmánynak, értekezésnek történelmi, földrajzi, régészeti, címertani, jogtörténeti anyagát a szerző a források pontos megnevezésével tüntette föl. Margalits munkája járulékos részeként az irodalomtörténeti, nyelvészeti, nyelvtörténeti, néprajzi vonatkozású dolgozatokat is számba vette, hogy „legalább tudomásunk legyen” róluk. A *Horvát történelmi repertorium* második kötetének megjelenésekor Naményi Lajos szintén a *Századok*ban méltatta a hatalmas vállalkozást.

Egész irodalmi sorozatát találjuk e vázlatban oly történelmi műveknek, melyeknek nagy része fontos adalékokat szolgáltat azon sok száz éves közjogi kapcsolathoz, mely Horvátország és Magyarország közt fennáll – írta a méltatója. Majd így folytatta: – Ha a legutóbbi ötven év sok tekintetben válaszfalat vont is e két ország közé, bizony arra kell törekednünk, hogy e válaszfalakat leromboljuk s a kölcsönös megértés és megismerés révén, a legegyszerűbb eszközökkel előmozdítsuk hazánk nemzetiségi politikáját és ezzel kapcsolatban szolgálatot tegyünk a történettudomány-
nak (Naményi 1902, 850–854).

Ezt a kultúrpolitikai célt tűzte maga elé Margalits Ede, amikor műve megalkotására vállalkozott. Mily üdvös lenne – fejezte be méltatását Naményi Lajos –, ha ily regesztaszerű kivonatban az oláh, a tót, a szász és más nemzetiségek történeti folyóiratainak anyagát is megismerhetné a magyar történettudomány, közelebb hozván ezzel közönségünkhöz a közös múlt emlékeit. Hány és hány téves felfogás lenne ezzel korrigálható! Thallóczy Lajos a *Budapesti Szemle* 1900. évfolyamában ugyancsak kiemelte: munkájával Margalits Ede

a tudománynak is, a magyar hazának is fontos szolgálatot tett, és a történeti forráskutatásban elévülhetetlen érdemeket szerzett. Amikor azután végzetesen megkésve, 1918-ban végre megjelent a *Szerb történelmi repertórium* első kötete is – a második kötet kiadására már nem került sor –, könyvének előszavában Margalits ismét megfogalmazta: a helyesnek vélt nemzetiségi politikának alapja a szomszéd népekhez való közeledés, a kölcsönös megértés és megismerés. A Magyar Tudományos Akadémia a horvát és szerb történelmi repertóriumok kiadásával „a történelmi érdeken kívül a magyar nemzet nemzetiségi politikájának is jelentékeny szolgálatot tett” (Margalits 1918, III).

1896-ban a millennium tiszteletére „Isten velünk! Áldása hazánkra!” fohászszal jelent meg Margalits Ede közel nyolcszáz oldalas *Magyar közmondások és közmondásszerű szólások* című könyve. Méltónak tartotta munkájával hozzájárulni az ünnephez, hiszen ahogyan a bevezető írásában megfogalmazta: „a magyar közmondásokban a magyar nemzet szelleme, jelleme, bölcsessége, élettapasztalása, humora nyilatkozik meg”, kötetbe gyűjtésükkel a maga elgondolása szerint „a magyar nemzeti geniust” ünnepelte (Margalits 1896b, V). Elmondta, 1864 óta foglalkozott a közmondások gyűjtésével, és tizenegy nyelven vette számba – köztük latinul is – a népi bölcsélet remekait. Gyűjteményében 25 336 közmondás és közmondásszerű szólás szerepel, s munkája annyival több a korábban megjelenteknél, hogy ő az előző évszázadok során keletkezett forrásokat is megjelölte, számon tartotta azokat a munkákat, amelyekben először fordult elő egy-egy népies szellemi sziporka. „Gyűjteményemben megvan – írta a kötet bevezető soraiban Margalits Ede – a régibb gyűjtők összes anyaga és azt a saját gyűjteményemmel kiegészítettem. Minden közmondásnak megneveztem gazdáját, ki használta írásban először” (Margalits 1896b, VI–VII). Ily módon hivatkozott Decsi János (1583), Szenczi Molnár Albert (1604), Pázmány Péter (1613), Kis-Vicay Péter (1713), Mikes Kelemen (1735), Faludi Ferenc (1787), Kovács Pál (1794), Baróti Szabó Dávid (1804), Szirmay Antal (1805), Dugonics András (1820), Ballagi Mór (1850), Erdélyi János (1851) és Czuczor Gergely (1870) gyűjtésére, de földolgozta *A Nyelvőr* 1872–1895 közötti évfolyamaiban föllelhető közmondásgyűjtéseket, és idézte a népdalokban előforduló közmondásszerű részleteket is. Maga is jól tudta, hogy a közmondásoknak ilyen történelmi alapon történő csoportosítása a maga korában egészen újszerű volt, addig ezt a módszert a közmondások egyetemes irodalmában sem alkalmazták. Ma – egy évszázad múltán – Margalits Ede neve az irodalmi köztudatban a *Magyar közmondások és közmondásszerű szólások* című könyve nyomán él, gyakori hivatkozása a néprajzi és a népismereti tudománynak.

Azonban mindhiába a hatalmas munkakedv, a tudományos pálya támasztotta feladatok számtalan kihívása, hiába a nemzet szolgálatának megannyi meghódított területe, Margalits Ede – Gyulai Pál nemzedékének tagjaként – a századforduló éveire tragikusan magára maradt.

S ahogyan negyed évszázaddal korábban, 1884-ben a *Három év után* című kötetének írásaiban Bács-Bodrog vármegye sorsa fölött készített számvetést, úgy tekintette most át *Magyar tudományosság* című kötetében a történelmi Magyarország tudományos életének tőle egyre inkább elidegenedett állapotát. Ama korai körültekintés maga a remény, a határtalan bizakodás, e mostani a kiábrándult lélek keserű lemondása.

Minden kornak meg van a maga szellemi iránya – írta könyve bevezetőjében. – A klasszikus ó-kor a szép formák, szép eszmék és a szép eszméknek szép formákban való kultuszát ápolta; a görögök finom szelleme ezt egyes szobrokban, épületekben, költeményekben stb. valósította meg, a rómaiak a nagyságnak hódoltak művészi alkotásban, politikában. A kereszténység őskora a vallásos heroizmus kora, eszményeiért vért és életet áldozott; a középkor a lovagiasság nemes zománczával ékeskedik, melyből korunkra csak egy torzszülött, az oktalan párbaj maradt, az újkor eleje a fölfedezések, társadalmi újjászületés, tudományok föllendülésének kora; a legújabb koré, a mi korunké a gyászos utilitárizmus. Minden korszak kedvezett a tudományosságnak, csak a mai nem, mert ez csak azon tudományoknak kedvez, melyek az anyagi életre vonatkoznak, ezek tettek is bámulatatos haladást. Ez a tudomány a kenyér, a kényelem tudománya, de kívül áll az igazság és eszménység fényes birodalmán (Margalits 1902, 5).

Súlyos megállapítás ez, egy a pályája csúcán álló, hatalmas életművet maga mögött ismerő történettudós tolla nyomán, aki úgy látja: a XIX. század végi Magyarország nem a nagy drámák, nem a klasszikus tragédiák, hanem a hanyatló korok kicsinyes valóságának szatírába kívánckozó világa. Művében azt kutatja, van-e szellemi igényesség, erkölcsi méltóság, nemzeti önbecsülés és jövőbe tekintő derű a magyar tudományos életben. Szólt tehát a népnevelésről, a tanítói hivatásról, a kötelező oktatási programokról, a középiskolák megváltozott szerepéről, a nevelés erkölcsi és történelmi tartalmáról, a tankönyvekről, a budapesti tudományegyetemről, az Akadémiáról, a sajtóról, a könyvkiadásról, a tudományos folyóiratokról. Megállapította: „A négy évtized előtti középiskolában kevesebb volt a külső fény, kevesebb az egyöntetűség és rend, de több a közszellem, nagyobb az önállóság, és jobban érvényesülhetett a tanár az egyes

tanintézet egyénisége és különleges jellege” (Margalits 1902, 51). Ugyanakkor a Magyar Tudományos Akadémiát – a tudományos étellel együtt – politikai szervilizmussal vádolta. A politikával viszont mindenkor együtt jár a harsány ünneplés és a hangzatos – rendszerint kellően meg nem érdemelt – méltatás. A valódi tudományos eredmények teremtette ünnepek helyett a felszínes káprázat uralja a közéletet. Margalits Ede a XIX. század utolsó éveiben már úgy érezte, Magyarországon az emberek túlnyomó többsége nem végzi el tisztességesen a vállalt feladatát. Kötetét így fejezte be:

E tanulmányt harmincéves tanári jubileumom alkalmából írtam, melyről, hála Égnek, senki sem emlékezett meg. Gyarló emberekül oly gyarlón töltjük be hivatásunkat, hogy csak egyféle jubilálás engedhető meg. Ha az alszerű személyes ünnepeket és önünnepeket helyett az jönne divatba, hogy ki-ki kötelességszerű közszolgálatára végén szakmájára vonatkozó tapasztalatait közölje, akkor bizonyára kisebb volna az ily alkalmakkal járó kitüntetések száma, de mindenesetre több haszna volna ezen új fajta jubilálásból szegény magyar hazának! De így csak az jubilálhat, aki szándékai tisztaságának tudatában magát minden jóban teljesen szabadnak és függetlennek érzi. – Majd így fejezte be a számvetését –: Szent hazám, én megtettem mivel tartozám! (Margalits 1902, 183–184).

S ezzel, mintha el is köszönt volna a közszerepléstől.

Margalits Ede a *Magyar tudományosság* tanúsága szerint a századforduló éveire – alig ötvenévesen – elidegenülve a maga korától, egyre inkább magára maradt. Már nem kereste helyét a közösségben, az érvényesülés lehetőségét a társadalomban és a tudományos életben, számára már csak a megoldásra váró feladatok léteztek. A Szláv Tanszéken, a *Századok* folyóiratnál és az Akadémia Történelmi Bizottságában vállalt felettebb szerveágazó tevékenysége mellett 1905-ben egy alkalmi körütekintésre hazatért a Bácskába, és a Palánkán kiadott *Kapisztráni szent János iloki templomának restaurálása* című, fényképekkel gazdagon illusztrált kiadványában olvasóit a Kapisztráni Szent János XIII. században épült újlaki templomának a megmentésére szólította föl. A történelmi emléket a török háborúk olyannyira megviselték, hogy az azonnali restaurálásra szorult, feladatának érezte tehát a mozgósítást. „Ezen vallásos és magyar hazafias ügy előmozdításához e munkácska megírásával készségesen hozzájárultam és reményem, hogy ajánló soraim nem lesznek a pusztában elhangzó szavak” – írta a népszerűsítő füzet bevezetőjében (Margalits 1905, 3). Ezt követően rövid tanulmányban foglalta össze az újlaki vár és az Újlaky család történe-

tét. A mai Ilok helyén a régi Illyricum idején a Cuccium nevű római vár állott, mely egyik fontos állomása volt Mursától (Eszéktől) Taurinumig (Zimonyig) húzódó al-dunai hadi útnak. Azokban az időkben, amikor Marcus Aurelius Probus és az őt követő római császárok a közelben lévő Syrmium várában és városában tartózkodtak, nyári pihenőlaknak használták a csodálatos fekvésű Cucciumot. Messze földön híres volt márvány vízvezetéke, díszes fürdője, a körülötte elterülő hegyeket pedig maga Probus császár ültette be szőlővel. Az V. században azonban a hunok elpusztították Syrmium várát, és ekkor minden bizonnyal Cuccium is gazdátlan maradt. A vár azonban túlélte az azt követő avar korszakot is, hiszen a frank hódítás korában a VII–VIII. században Syrmium és vele Cuccium újból felvirágzott; „a frank urak különösen szerették az Al-Duna mentén Cucciumtól, a mai Iloktól Karlócaig húzódó igen termékeny és regényes hegyláncot, a Fruskagorát, melynek neve is tőlük származott (Franacska gora – a nép nyelvén: Fruska gora, Frank hegység)” – írta tanulmányában Margalits Ede (Margalits 1905, 5–7). Őket a horvátok követték, majd a honfoglalást követően a magyarok birtokolták Újlak várát, melynek története a XIII. századtól már okmányokkal is dokumentált. IV. Bélának, Szlavónia hercegének volt a tárnokmestere a Csák nemzetségből származó Pós mester, aki királyadományként megkapta Sirmiumot. Fia Ugrin 1268-ban szőrényi bán lett, ő volt az, aki azután a Cuccium régi várát újra felépítette, és „a gyönyörű vidéken felépült új laktól felvette a hely az Újlak nevet, melyet csakhamar a híres család is a maga nevének vallott” (Margalits 1905, 9). Az Újlakyak idősebb ágának tagjai a magyar történelemben egy évszázadig a legmagasabb állami méltóságokat viselték, országbírák, tárnokmesterek voltak. Újlaky Miklós 1350-ben Aversánál azonban súlyosan megsebesült, s az ő, valamint fia, László 1360-ban bekövetkezett halálával az Újlakyak vezető ága kihalt. Az Újlakyak ifjabb ágával kezdődik Újlak fénykora, és meghatározó szerepet játszott a végvári harcok idején is. Ezt a történelmi emléket kell nemzeti összefogással megmenteni az utókor számára, s ennek érdekében a történetírók nevében Margalits Ede is szót emelt.

Veselinović-Andelić Magdalena *Margalits Ede, a horvát és a szerb irodalom magyar tolmácsolója* című, 1969-ben írt tanulmányában részletesen bemutatja és elemzi Margalits Ede horvát és szerb fordításait is. Eszerint 1896-ban jelent meg Ivan Mažuranić eposzának magyar átültetése, a *Csengics Szmail Aga halála* (Margalits 1896a, 429–458), s még ugyanabban az évben a *Márk királyfi* (Kraljević Márkó) *Délszláv népballadák a XIV. és XV. századból* című fordítása is. „A szomszéd népnek ez a szellemi kincse igen kevésbé ismere-

tes Magyarországon. Az irodalomnak minden igaz barátját hálára kötelezte Margalits Ede, hogy lefordította a szerb népköltészet eme alkotásainak jórészt” – írta könyve megjelenésekor a *Budapesti Hírlap*, 1896. december 24-i számában (Veselinović-Andelić 1969, 76). 1898-ban Bogoljub Petrović 1867-ben Belgrádban megjelent *Propast carstva srpskog* (Srpske narodne pjesme iz Bosne i Hercegovine. Epske pjesme starijeg vremena) munkájának magyar fordítását *A Rigómezei ütközet* (A szerb Cárság bukása. Szerb népdal a XIV. századból) címmel jelentette meg, 1900-ban pedig az Olcsó Könyvtár sorozatban tette közzé Janko Leskovar 1863-ban Zágrábban kiadott *Propali dvori* művének *Roskadozó kastélyok* című magyar fordítását.²

Margalits Ede 1914-ben történt nyugdíjba vonulását követően visszatért Zomborba, és az elkövetkező negyed évszázadot teljes visszavonultságban élte le. Csöndes magányának maga Herceg János volt a hiteles tanúja. „A rózsáimnak élek” – mondta egyszer a látogatójának, aki ifjúi buzgalommal tervezett lapja számára kért tőle kéziratot (Herceg 1940, 296). De azért lankadatlan figyelemmel kísérte a világ változásait, olvasta a kor tudományos könyveit és folyóiratait, és néhány megjegyzésével mindig elárulta, milyen csalódottan nézte a körülötte zajló életet.

Margalits Ede egy szerencsés, boldog korszak gyermeke volt – írta 1940-ben bekövetkezett halálakor megjelent méltatásában Herceg János. – Nem gondolkodókat és megvilágítókat kerestek az ő idejében, hanem építőket, s a problematikusság helyett fontosabb volt az egyensúly. Hiányokat kellett pótolni, réseket betömni a magyar tudományosság újonnan felhúzott épületén és ilyen munkára vállalkozott dr. Margalits Ede is. Munkássága ennél fogva inkább felfedező volt, mint megvilágító. De ebben határtalanul termékeny, gazdag (Herceg 1940, 297).

Halálakor az asztal közepén az újvidéki *Reggeli Újság* füzetes lexikonának M betűs íve felvágottan hevert. Bizonyára a saját nevét kereste, az érdekelte volna, hogy mit tud róla a kisebbségi lexikon. Margalits Ede neve azonban nem szerepelt a kötetben. „Tudta-e, hogy rég elfelejtették, kizárták az élők sorából. Vagy csak akkor döbrent rá erre, amikor a lexikon-füzet kihullott a kezéből?” – búcsúzott tőle megindultan Herceg János (Herceg 1940, 298).

² Margalits Ede. 1899. *Roskadozó kastélyok I–IV*. Leskovár Jankó után horvátból. *Budapesti Szemle*, CCLXX. 397–425.; CCLXXI. 72–105.; CCLXXII. 206–273.; CCLXXIII. 422–455.

Irodalom

- H. G. [Heinrich Gusztáv]. 1882. Margalits Ede: Hősi eposzok meséi. *Egyetemcs Philologiai Közlöny* 6 (4): 362–364.
- Anonim. 1900. Margalits Ede: Horvát történelmi repertórium. *Századok* 34: 367.
- Herceg János. 1940. Dr. Margalits Ede 1849–1940. *Kalangya* (7–8–9): 296–298.
- Jeszszky Dezső. 1896. *A zombori magyar királyi állami főgymnasium története 1872–1895*. Zombor: Bittermann Nándor és fia Könyv- és Könyomdája.
- Margalits Ede. 1875. *Párhuzam Vörösmarty és Arany mint eposköltők között*. Baja: Nyomatott Paul Károlynál.
- Margalits Ede. 1881. *Hősi eposzok meséi*. Budapest: Aigner.
- Margalits Ede. 1884. *Három év után*. Zombor: Bittermann Nándor Könyv- és Könyomdája.
- Margalits Ede. 1886. *A zombori állami főgymnasium XIV-ik évi értesítvénye az 1885/6 tanévben*. Zombor: Nyomatott Bittermann Nándor könyv- és könyomdájában.
- Margalits Ede. 1894. *Páter Lukács a Sólyom, Szlavónia felszabadítója*. Budapest: Athenaeum R. Társaság könyvnyomdája.
- Margalits Ede. 1896a. Csengics Szmil Ága halála. *Budapesti Szemle* (231): 429–458.
- Margalits Ede. 1896b. *Magyar közmondások és közmondásszerű szólások*. Budapest: Kiadja Kókai Lajos.
- Margalits Ede. 1897. *Zrínyi Péter és Frangepán Katalin*. Budapest: Ransburg Gusztáv bizománya.
- Margalits Ede. 1898. Zrínyi a költő eddig ismeretlen levelei. *Századok* 32: 340–341.
- Margalits Ede. 1899. Roskadozó kastélyok I–IV. *Budapesti Szemle* (270): 397–425.; (271): 72–105.; (272): 206–273.; (273): 422–455.
- Margalits Ede. 1900–1902. *Horvát történelmi repertórium I–II*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- Margalits Ede. 1902. *Magyar tudományosság*. Budapest: Nyomatott a Hunyadi Mátyás Intézetben.
- Margalits Ede. 1905. *Kapisztráni szent János iloki templomának restaurálása*. Palánka: Kristofek és Blázek.
- Margalits Ede. 1918. *Szerb történelmi repertórium I*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- Muhi János. 1944. *Zombor története*. Zombor: Kalangya kiadás.
- Naményi Lajos. 1902. Margalits Ede: Horvát történelmi repertórium. *Századok* 36: 850–854.
- Veselinović-Andelić, Magdalena. 1969. Margalits Ede, a horvát és a szerb irodalom magyar tolmácsolója. *A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei* 1 (1): 63–89.

“HE WAS A WITNESS AND PARTICIPANT OF THE BEST
HUNGARIAN ERA”

Ede Margalits (1849–1940)

Ede Margalits, a gymnasium professor and renown writer of history, was one of those scientists from the Bácska region who had won himself reputation in the scientific circles of the country. He started his carrier as a teacher of literature in Baja and then in Zombor, where he engaged in public duties on County level. In 1891 he was appointed headmaster of the Croatian boarding school in Budapest to become professor of Croatian language and literature at the university in 1895. It was then that the History Institute of the Hungarian Academy of Sciences entrusted him to give an abridged presentation of Croatian works published during the 1850–1899 half century. The result of this were the two substantial volumes of *Croatian Historic Repertory* published in 1900 and 1902. During World War I he was able to publish the first volume of the *Serbian Historic Repertory*; however, the second volume was never published. Having been born in Zagreb and inspired by his fellow writers in Zombor, György Radics and Pál Dömötör, he turned his interest towards the South Slav historic songs. While still a professor at the Slavic Department in Budapest, he presented his readers with the translation of *The Death of Smail Aga Chengich*, “a poetic short story”, by Ivan Mažuranić (1896). In the same year he wrote a study under the title *Prince Mark (Márk királyfi)* about 14th and 15th century South Slav folk ballads, and published a comprehensive study on South Slav folk ballads in the journal *Katholikus Szemle*; in 1899 he published his translation of the *Battle of Kosovo (A rigómezei ütközet)*. In 1914, when he retired, he went back to live in Zombor where he died, almost forgotten, in 1940.

Keywords: 19th century Hungarian literature, literary institutions, Department of Slavic Studies, Budapest, Hungarian-Serbian literary relations.

„BIO JE SVEDOK I UČESNIK NAJLEPŠEG RAZDOBLJA
MAĐARSKE ISTORIJE”

Ede Margalič (1849–1940)

Ede Margalič profesor gimnazije, istaknuti istoričar iz Bačke bio je ugledni naučnik poznat u naučnim krugovima širom zemlje. Na početku karijere predavao je književnost u gimnaziji u Baji, zatim u Somboru, uz to je aktivno učestvovao u javnom životu centra tadašnjeg okruga. 1891. je imenovan za direktora hrvatskog internata u Budimpešti, a 1895. postaje vanredni profesor hrvatskog jezika i književnosti na budimpeštanskom univerzitetu. U tom periodu ga je Istorijsko odeljenje Mađarske akademije nauka angažovalo da u izvodima prikaže istorijske radove objavljenih u Hrvatskoj između 1850. i 1899. godine. Tako su nastala dva impozantna toma „*Horvát történelmi repertorium*”-a (Hrvatski istorijski repertorij) 1900. i 1902. godine. Za vreme rata, 1918.

objavljuje još i prvi tom „*Szerb történelmi repertórium*”-a (Srpski istorijski repertorij), drugi tom, međutim, nije objavljen. Njegovo interesovanje za južno-slovenske junačke pesme, pored toga što je rođen u Zagrebu, verovatno je podstaknuto primerom njegovih prijatelja pisaca iz Sombora. To su bili Đerđ Radič i Pal Demeter. Još u vreme dok je bio profesor na Katedri za slovenske jezike u Budimpešti prevodio je hrvatskog pesnika Ivana Mažuranića i svojim čitaocima podario prepev istorijskog speva *Smrt Smail-age Čengića* (1896). Iste godine je napisao i studiju pod naslovom *Kraljević Marko* o južnoslovenskoj narodnoj poeziji iz XIV i XV veka, a u časopisu *Katholikus Szemle* (Katolički pregled) je objavio preglednu studiju o južnoslovenskim narodnim pesmama. 1899. je objavljen i njegov prevod pesme *Boj na Kosovu*. 1914. godine otišavši u penziju napušta bučni velegrad i vraća se u Sombor, gde je skoro potpuno zaboravljen umro 1940. godine.

Ključne reči: mađarska književnost XIX veka, književne institucije, slovenska katedra u Budimpešti, mađarsko-srpske književne veze.

A kézirat leadásának ideje: 2016. jan. 10.

Közlésre elfogadva: 2016. máj. 15.